

mában bocsátotta a szerző rendelkezésére a kutatásait. Ez így súlyos szakmai hibának látszik, hiszen a könyv névma szerzője interpretációja szerint éppen az új adatok felhasználásában állna, illetőleg Plósz Katalin Georgiával szemben elkövetett szakmaetikai mulasztásnak tűnik. (Persze nyilván szíves szóbeli, vagyis személyes közlésről és felhatalmazásról lehet szó, de ezt akkor tessék világossá tenni valamilyen formában.)

A könyv stílusa – Devescovi korábbi munkáinak ismeretében – meglepően kiegyensúlyozott és tárgyyszerű. Érdekes jelenség a túlzás stilisztikai eszközének gyakori alkalmazása, ami a szerző által elvégzett – egyébként őszintén nagy elismerést érdemlő – munka romantikus heroizálásaként hat: „egy fejezethez legfeljebb mérhetetlen nehézségek árán lehetséges egyetlen lényeges elemet keresni.” (180. old.) Csak egy helyen találkoztam egy „feltételezhető” igealakkal (53. old.), amely nagyon választékos ugyan, de már Vitray Tamásnál is modorosnak hatott. Talán egyetlen többé-kevésbé értelmetlennek ható – persze ha akarom, értem – mondat találok a 99. lapon: „A több munkán történő párhuzamos dolgozás koncepciója révén megtalálni vélt biztos talaj azonban hirtelen elveszik lábunk alól...” Azok a bakik, amelyek mindenkinél előfordulhatnak, és nyilván a munka hevületének köszönhetik létük, kifejezetten üdítően hatottak fáradt elmémre, mint például „Dufey jelentős pálfordulatokat követ el” (173. old.).

Összefoglalásul: Devescovi könyve szemmel láthatólag irigylésre méltóan nagy anyagot megmozgató munka, amely már önmagában is őszinte elismerést kell hogy kiváltson belőlünk, ráadásul a szerző tárgy iránti elkötelezettsége csak további dicséretet érdemel. Ugyanakkor azt is meg kell mondani, hogy a mű súlyos aránytétvesztésnek lett az áldozata: sokkal többet ígért, mint amennyit teljesített, ugyanis a feltáró jellegű filológiai munkának a tétje az (és erre azért van pozitív példa az irodalomtudományi berkeken belül, például e sorozat Madách-monográfiája is ilyen), hogy vannak-e olyan adataim, amelyek jelentősen képesek árnyalni, netán

megváltoztatni az eddig kialakult tudást az adott szerzőről. Devescovi adatai szerintem semmilyen szempontból sem módosítják az Eötvös-képet, legfeljebb adalékok, ráadásul a szerző alig kínál (talán *A falu jegyzőjével* kapcsolatos meglátásain kívül) olyan új szempontokat, amelyek arra ösztönöznének minket, magyarokat, hogy újra elővegyük Eötvös bármely művét.

Sajnos a könyv így a magyarokat biztosan nem fogja emlékezésre serkenteni, márpedig felejteti magunktól is tudunk.

MILBACHER RÓBERT

Borgos Anna: Portrék a Másikról

ALKOTÓNŐK ÉS ALKOTÓTÁRSOK A
MÚLT SZÁZADELŐN

*Noran, Budapest, 2007. 411 old.,
3499 Ft*

Kinek a másikja? Talán hangsúlyoznunk sem kell, hogy a Borgos Anna által „nőiszerep-stratégiáknak” nevezett jelenségcsoport történeti anyagon végzett feldolgozása nálunk jóformán szűz terepnek nevezhető. Nem mintha az elmúlt másfél évtizedben nem születtek volna fontos tanulmányok, sőt egész kötetek a női irodalomról vagy a feminista nézőpont lehetőségeiről az irodalomtudomány vagy a kritika területén. A *Portrék a Másikról* jelentősége (és egyúttal sebezhetősége) abban áll, hogy egyszerre igyekszik az elvi-elméleti általánosságok és az individuális „esetek” leírásának szintjén mozogni. Merész vállalkozás ez, hiszen a két sík összekapcsolása mindig megkérdőjelezhető, és Borgos Annánál sem mindig problémamentes. Ugyanakkor tiszteletre méltó és mindenekelőtt sokkal izgalmasabb célkitűzés, mintha megmaradt volna a „majdnem tisztán” teoretikus fejtegetésnél, vagy a „majdnem tisztán” konkrét eseteleírásnál, mint a hasonló célú tanulmányok többsége.

A *siker*es női szerep kialakításának lehetőségeit a pszichoanalízis és az irodalom terén vizsgálja a szerző. A két fejezet sem terjedelmében, sem

tartalmilag nem szimmetrikus, nem állítható egyértelmű párhuzamba egymással, noha Borgos Anna meggyőzően mutat rá kapcsolódási pontjaikra. A bemutatott magyar analitikusnők végül több-kevesebb sikerrel megvalósították magukat a gyógyítás területén, még ha személyes életútjuk viszontagságos volt vagy tragikusan végződött is. A második rész viszont eleve „az irodalom határán mozgó” női életutak elemzésére vállalkozik. (Kafka Margit az egyedüli kivétel, róla, illetve inkább „recepciójáról” azonban még az első fejezet végén esik szó.) A különbség a napnál is világosabb, ha egymás mellé helyezzük ezt a két szót: „pszichoanalitikus(nő)” és „írófeleség”. Az elnevezés az első csoportba tartozók esetében a szakmai teljesítmény értékelése nélkül is egyfajta sikerre utal: analitikusok akartak lenni, és azok is lettek. Az „írófeleség” megjelölés viszont azt sugallja, hogy ezeknek a nőknek esetlegesen meglévő irodalmi tehetségük ellenére sem sikerült íróvá (írónővé) válniuk. Ezért hangsúlyozom, hogy Borgos Annát nem egyszerűen a női szerepek, hanem a társadalmi elismerést, tehát a *siker*t is biztosító női életutak esélyei érdeklik.

A bevezetőben „pszichobiográfiai elemzéseket” helyez kilátásba a szerző, amelyek megmutatják a tanulmányozott egyén előtt álló szubjektív és objektív lehetőségeket, valamint azokat a kényszerpályákat, amelyeket csak ritkán és nagy nehézségek árán kerülhetnek el. (Leginkább azonban sehogy, sejteti Borgos Anna.) A szubjektív tényezők között persze a szerzőnek mindenekelőtt a *tehetség* és a *kreativitás* fogalmát kell tisztáznia. Hogyan dönthető el, hogy egy „akadályoztatott társadalmi csoport tagja” – vagyis adott esetben egy nő – a társadalmi kényszerek, vagy pedig hiányzó tehetsége miatt nem tudott kibontakozni egy bizonyos területen? Borgos Anna jól látja, hogy mindama fogalmaink, amelyeket ebben az összefüggésben használunk (eredetiség, tehetség, alkotás), társadalmi konstrukciók, amelyek már magukban hordozzák a nemek közötti megkülönböztetés jegyeit. Történelmi gyökereiket tekintve a romantikára (hozzátennem: a kanti zseni-fogalom romantikus változataira) vezethetők vissza. Az *alkotás* fogalmát boncolgat-

va vázolja fel a szerző – az érzékletes-ség kedvéért talán kissé elnagyoltan – a „férfi” és a „női” alkotásról fogalomban lévő sztereotípiákat. Az aktivitás, a képzelőerő, a produkció általában a férfi oldalára kerül, míg az alkotó nőnek marad a passzivitás, az imitáció és a reprodukció. (Ha ez teljes mértékben így volna, akkor a „női alkotás” eleve alacsonyabb rendűként lenne csak definiálható.) Nos, magában a könyvben található olyan idézeteket a húszas–harmincas évekből, amelyek alátámasztják ezt a sémát, ám olyanokat is, amelyek sokkal összetettebb látásmódról árulkodnak. Abban viszont teljesen igaza van Borgos Annának, hogy a kreativitás valójában az alkotás folyamatában kifejlődő képesség. Mármost nehéz megalapozottan nyilatkozni annak a „tehetségről”, akinek nincs módja arra, hogy próbára tegye a képességeit”. A nők előtt pedig a legtöbb értelmiségi pályán nyilvánvalóan sokkal szűkösebb lehetőségek álltak, mint amelyeket a férfiak számára biztosított a társadalom.

Borgos Anna abból az indokolt feltételezésből indul ki, hogy a múlt század első évtizedeiben az értelmiségi ambíciókkal rendelkező nőknek asszimilációs stratégiákat kellett kialakítaniuk a férfiak által berendezett és uralt társadalomban. (Ha utalásszerűen is, azért különbséget tesz ezek között az évtizedek között: női szempontból a tízes éveket a liberalizálódással, a húszas éveket a konzervativizmus erősödésével jellemzi.) A személyiség „elaborációs-szublimációs mechanizmusai” között sorolja fel a betegséget, a gyógyítást és az írást. Akadhat, akit meglep ennek a három „tevékenységi formának” az egymás mellé helyezése: a betegség talán nem nevezhető „siker” mechanizmusnak. Pszichológiai szempontból azonban teljesen logikus lépésről van szó. A hisztéria női betegségként való meghatározása során a pszichoanalízis „atyáfigurái” éppen a nőiszerep-konfliktusokra adott válaszként értelmezték ezt a tünetcsoportot. Borgos Anna az újabb szakirodalomra támaszkodva joggal utal arra, hogy a „női” idegbetegségeket leírni kívánó orvosi diskurzus tovább erősítette a nőiségről alkotott hagyományos elképzeléseket, mi több, patológizáló hatással járt. Ez teljesen világhossá válik

Ferenczi és páciense, Pálos Elma történetének elemzésében. A pszichológus, aki beleszeret páciensébe, oly módon „menti a bőrét” ebből a kapcsolatból, hogy a nőkre vonatkozó kulturális sztereotípiák egy részét rávetíti a fiatal lányra. (Aki még időskorában sem tud megszabadulni a Ferenczi által sugallt személyiségkép kulpabilizáló hatásától, teszi hozzá Borgos Anna.)

A gyógyítás és az írás elaborációs-szublimációs mechanizmusként való alkalmazása nyilván nem szorul külön magyarázatra. Az is egyértelmű, hogy a nőknek mindkét területen sajátos alkalmazkodási-érvényesülési stratégiát kellett kidolgozniuk, ha sikert akartak elérni. Viszonylag fiatal diszciplína lévén, a pszichoanalízis talán nyitottabb, kevesebb kötöttséget és előítéletet tartalmazó terület volt, mint az irodalom. (Freudnak a nőiséggel kapcsolatos „konzervatív elméleti koncepciói” ellenére.) A szerző ugyanakkor hasonlóságot lát az analitikus és páciense, valamint a sikeres író és felesége kapcsolata között. „Az analitikushoz kapcsolódás (páciensként, adott esetben szellemi vagy szexuális partnerként) sajátos és kényes relációban leképezi a hatalmi pozícióban levő férfihoz való tartozás és a kapcsolat nyomán történő változás, »felemelkedés« törekvését, »stratégiáját«, ugyanakkor a Másikká válás folyamatát is – ennyiben emlékeztet az írófeleségek motivációjára és pozícióira.” Az idézőjelek arra utalnak, hogy Borgos Anna mindkét esetben erős kritikával kezeli a páciensként vagy feleségként elért „felemelkedés” stratégiáját. Ez még inkább kiemeli a köztük és a „gyógyító nők”, vagyis a praktizáló analitikusok között meglévő különbséget. A magyar analitikusnők, akiknek életpályájáról rövid ismertetést találunk a könyvben, megtalálták a diszciplínán belül azt a területet (elsősorban az anya-gyermek viszony feltárásában és kezelésében), ahol valóban „megfogalmazhatták önmagukat”. Kiemelkedik közülük Gyömrői Edit kalandos és gazdag pályafutása, amelynek bemutatására a többiekénél nagyobb terjedelmet biztosít a szerző. Igaza van abban, hogy ezeknek a személyiségeknek érdemes lenne helyet találni a pszichoanalízis „kánonjában”. Ezzel az ismereteinket valóban gazdagító fejezettel csak az a

probléma, hogy a szűkre szabott pályarajzok alapján nincs mód a tudománytörténeti revízióra; Borgos Anna nem is vállalkozik rá.

Ez alkotja tehát a háttérrel a három „Nyugat-feleség” életútjának vizsgálatához. Az első fejezetben felvázolt koncepcióba szemmel láthatóan Babitsné Török Sophie „esete” illik a legjobban, mégpedig azért, mert ő valóban „alkotótárs”, költő akart lenni, és a kortársak, maga Babits, valamint az irodalomtörténeti megítélés szerint az is lett. Kosztolányiné Harnos Ilona számára viszont „nem volt elsődleges az önálló írói identitás megélése” – állapítja meg Borgos Anna. „Írószerepe nem annyira ambíció, mint inkább belső szükséglet, megtalált kreatív szublimálási csatorna.” Karinthy né Böhm Arának pedig sohasem voltak írói ambíciói. Borgos Anna szerint „egyszerre volt írófeleség, sérült és gyógyító nő”, hiszen harminckilenc éves korára orvosi diplomát szerzett és pszichiáterként praktizált is. A három asszony életútjában lényegében csak az a közösnek minősíthető mozzanat, hogy nem egyszerűen írókhoz mentek férjhez, hanem írófeleségek akartak lenni, ambicionálták ezt a társadalmi státust. Persze, ez sem egyformán érvényes mindegyiküknél. Harnos Ilona inkább csak tudomásul veszi, feldolgozni próbálja a szereppel járó nehézségeket és ambivalenciákat. Ő valóban Kosztolányira figyelt fel először, és csak ezt követően, valószínűleg lépésről lépésre jutott el az „írófeleség” státusának felméréséig. Böhm Aranka számára Karinthy hírneve nyilvánvalóan fontos volt, ugyanakkor az irodalom nem lehetett igazán része az életének. („Az irodalom nem érdekli, a tudományt az irodalom elébe helyezi, de csak azért, hogy a férje foglalkozását kibébitse. Ő az irodalom személyes vetélytársa. Időnként ugyan el-elolvas egy-egy könyvet, leginkább külföldi bestsellert, méltányolja is, főleg, ha diadalmas nők szerepelnek benne” – írta róla Harnos Ilona.)

Török Sophie-nak nyilvánvalóan szüksége volt a „költőfejedlem hitvese” szerepére. Borgos Anna azonban meggyőzően mutatja be, mennyire irritálta is ez a pozíció, amelyet sokszor (magával a házasság intézményével együtt, lásd *A házasság válsága* című,

a korban igencsak radikális hangvételeinek számító írását) börtönnek érzett. Nem függetlenül írói ambícióitól, a három asszony közül ő jutott a legtovább a női szerepek és stratégiák átgondolásában. A harmincas évek elején még tiltakozik az ellen, hogy a nőirodalmat különálló kategóriának tekintsék, és sajátos mércével értékeljék. Az 1943-as *Költőnők antológiájában* ellenben Borgos Anna szerint már kifejezi azt a véleményét, „hogy létezik egy *különálló*, pozíciója alapján egységes jegyekkel leírható és értékelendő női hagyomány és ezzel összefüggő női hang”. Ez feloldható ellentmondás, érvel a szerző, hiszen a költőnőt korábban is csak a (férfi) kritikusok által alkalmazott „esszencialista alapú kettős mérce” zavarta; soha nem vonta kétségbe, hogy létezik az irodalomban megnyilvánuló női tapasztalat, vagyis az úgynevezett „női hang”.

A magam részéről ezt az ellentmondást sokkal mélyebben és sokkal nehezebben feloldhatónak látom; olyan ambivalenciának, amely szükségszerűen felbukkan Borgos Anna elemzéseiben is a könyv több pontján. Már a *Bevezetőben* rámutat, hogy a XX. századra a női alkotás „veszélyességének” hiedelme kétségkívül a múlté, ám még az elismerő kritikákat is átszövi a nemiség ideológiája. Azt sejteti, hogy az általa idézőjelbe tett „esztétikai” ítélet mögött mindig a női nemre vonatkozó előítéletek masszája húzódik meg, hiszen a bírálók mindig reflektálnak az alkotó női mivoltára. Nem vitás, hogy a nemi előítéletek jó néhány kritikusnál kimutathatók a könyv által tárgyalt időszakban. Mindazonáltal nehéz nem észrevenni a hasonló típusú érvelésekből kiiktathatatlanság kettős kötést. Ha a kritikus reflektál az alkotó nő mivoltára, akkor a diszkrimináció felé mozdul el: külön „skatulyát” készít a női irodalom számára. Ha viszont nem vesz tudomást arról, hogy a mű szerzője nőnemű, könnyen érheti az a vád, hogy ignorálja a specifikusan női vonatkozásokat és értékeket, tehát megint csak diszkriminál. Borgos Anna hasonló következtetésekre jut Török Sophie irodalmi működésének kritikai fogadtatását vizsgálva. Úgy látja, hogy a korabeli kritika nem tudott megszabadulni a „nőies-férfias” dichotómiától, tehát attól a felfogástól, hogy van

maszkulin és feminin princípium, amelyek alá számos személyiségjegyet, tulajdonságot sorolható. A kritika ezekből állítja elő azokat a látszólag esztétikai „törvényszerűségeket”, amelyek alapján ítéletet mond az írók műveiről. Férfiak által alkotott művek esetében a kritikus nem tartja kötelességének, hogy szóba hozza az író nemét, míg az írók esetében még az is említést tesz arról, aki irodalmi szempontból lényegtelennek látja ezt a különbséget. Borgos Anna tehát nem hisz abban, hogy vannak „esszenciális” vagy „principiális” női, illetve férfitulajdonságok. Arról azonban, mint láttuk, meg van győződve, hogy az irodalomban igenis létezik „egységes jegyekkel leírható és értékelendő női hagyomány és ezzel összefüggő női hang”. Ez utóbbira pedig alighanem lehet és kell is reflektálni (hiszen éppen a reflexió hiánya minősülhetne diszkriminációnak, tenném hozzá).

Ezzel a gondolatmenettel a problémám, hogy a „női hagyomány” és az ezzel „összefüggő” (hogyan összefüggő?) „női hang” egységes jegyekkel való leírásának lehetősége nem magától értetődő számomra. Különösen akkor nem, ha – mint szívem szerint magam is – tagadjuk az „esszenciális” nemi tulajdonságok létezését, vagyis ilyenekre nem hivatkozunk. Hogyan írhatjuk le egységes jegyekkel a női irodalmi hagyományt, a női hangot (ez utóbbi, ugyebár, eléggé elmosódó metafora, hacsak nem mellékelünk hozzá valamilyen definíciót), ha nem állítjuk szembe a férfitradícióval, a férfihanggal? (Mely utóbbinak mibenléte felől ugyancsak tanácstalan vagyok.) Nem akarom tagadni, hogy az irodalom „respublikáját” a férfiak által kialakított szabályrendszerek alapján hozták létre a mi kulturális égövünkön. (Török Sophie szerint az egész világ „a férfiisten teremtménye”, és mint ilyen, a nők nélkül lett.) Pillanatnyilag azonban nem látom azokat a fogalmi eszközöket, amelyeknek a segítségével a maszkulin–feminin dichotómiából kilépve megragadhatnánk és egy bizonyos általánosság szintjére emelhetnénk a női irodalom sajátosságait. A könyv *Kanon és identitás. Írónők* című fejezete röviden kommentálja a feminista kritika (a „günökritika”) ama előfeltevését, mely szerint a női

szervezők „sajátos közösséget képviselnek az irodalomban”. Ez a sajátosság nem a biológiai-nemi vonatkozásokból ered, hanem „a kánonokhoz, irodalmi és történelmi tradíciókhoz” való speciális viszonyukon alapul. „Ez a közösség nem egységes; legfeljebb a férfitradícióhoz való viszonya tette azzá.” Ebben az érvelésben is visszatér a maszkulin–feminin megkülönböztetés. Hacsak nem állítjuk azt, hogy *minden* irodalmi tradíció férfitradíció, rendelkezniük kellene a tradíciók közötti nemi megkülönböztetéshez szükséges fogalmi apparátussal. Márpedig az esetek többségében ez teljes képtelenség. Marad tehát „a tapasztalatszerzési lehetőségek” behatároltságának, a „fizikai és intellektuális mobilitás korlátozottságának”, a „pszichoszexuális identitás és kulturális autoritás” összefüggésének elemzése a női szerzők esetében. Mindez természetesen hozhat (és hozott is) tudományos eredményeket, a „női hagyomány” és a „női hang” leírásához azonban aligha elégséges. Borgos Anna a szakirodalom egy részére támaszkodva joggal állapítja meg, hogy a „női irodalom” számára egyaránt problematikus az univerzális szubjektumfogalom és annak „posztmodern dekonstrukciója”. Míg ugyanis az előbbi „fallogocentrikus” képződmény (az univerzális szubjektum a „férfi”-szubjektum), addig az utóbbi lerombolja az „autonóm identitás” alapjait. Ez pedig ellentétes azokkal a feminista törekvésekkel, amelyek a női autonómia, a „női szerzőség”, a női kánonok meghatározását, illetve kialakítását tűzték ki célul. Abban teljesen egyetérthetünk Borgos Annával, hogy ennek a dilemmának a feloldását nem az „individuais szerző” hagyományos fogalmának restaurálása jelenti, hanem a szerző sokféle szituáltságának felmérése. Amely szituáltságok között, tenném hozzá, csupán az egyik a nemi szerep kétségkívül meghatározó jelentőségű szempontja.

Borgos Anna többször hangsúlyozza, hogy a maga részéről kerülni szeretné az esztétikai vagy irodalomtörténelmi értékítéleteket. Ez azt jelenti, hogy nem áll szándékában foglalkozni azzal a kérdéssel, amelyet előláróban pendítettünk meg: hogyan állunk a női alkotók tehetségével, irodalmi jelentőségével? „Ami Török Sophie

írói tehetségének kérdését, munkái jelentőségét illeti, erről nehéz volna ítéletet alkotni, és ez nem is céлом.” Az olvasó némi sajnálkozással kérdi: miért is nem? Hiszen ennek a szempontnak a figyelembevétele nyilván befolyásolt volna bizonyos fejtegetéseket. (Ráadásul közvetlenül e kijelentés után mégiscsak megfogalmaz egy meglehetősen negatív minősítést Babitsné írói teljesítményéről, amellyel egyébként nehéz nem egyet érteni.) Amikor például a Török Sophie temetésén elhangzott beszédek, illetve a nekrológokat elemezte, talán kevésbé lepődött volna meg azon, hogy mindegyikben szó esett Babitsról, mintha a két költőt csak közösen lehetett volna gyászolni. A Babits Mihály és Török Sophie költészetének irodalomtörténeti súlya és esztétikai minősége közötti óriási különbség véleményem szerint nem elhanyagolható ebben az összefüggésben sem. Éppenséggel akkor nem, ha méltányolni akarjuk Török Sophie lírájának, vagy a kítőnően taglalt *Hintz tanársegéd úr* című kisregénynek a valódi irodalmi érdemeit. Erre pedig valóban nincs más lehetőségünk, mint a mai „horizont” felől való ítéletalkotás, amely nem kerülhető meg (teljesen) a korabeli recepció elemzésével, hiszen azt is meghatározza a mostani nézőpontunk. Borgos Anna tulajdonképpen minden idézett kritikusi és irodalomtörténeti vélekedést gyanakvással szemlél (nem tagadom, sokszor jogosan), mert a nemi szerepekről alkotott sztereotípiákat keresi mögöttük. Ezért sugallja például, hogy azokat a kortárs költőnőket, akik helyet kaphattak volna a Török Sophie-féle antológiában, az irodalomtörténet „alkalmasint a periférián” fogja majd elhelyezni. Azért, mert nők, vagy azért, mert műveik alapján ez a besorolás a méltányos? Ha összevetjük a Kaffka Margit és a Török Sophie kritikai fogadtatásáról írottakat, egyszerűen érzékelhetetlen a két életmű közötti színvonalkülönbség. Megtudjuk ugyan, hogy az előbbi a „leginkább kanonizált női író” volt, de azt is, hogy „görcsösen igyekezett megfelelni a kurrens irodalmi elvárásoknak”. (Sokan voltak így ezzel.) Éppen csak az nem derül ki, hogy ebből a görcsös megfelelni vágyásból milyen jelentős művek születtek. Ezenkívül a

szervő néha „bedől” a kortársaknak. Kaffka női mivoltával hozza összefüggésbe belső bizonytalanságát, s ennek alátámasztásához arra a Füst Milánra hivatkozik, aki évtizedekig ki volt szolgáltatva Osvát értékítéleteinek, és még sorolhatnék néhány kritikátörténeti naivitást.

Mint már céloztam rá, a három nagy portré közül voltaképpen csak a Török Sophie-fejezet igazán alkalmas arra, hogy a könyv első harmadában felvázolt általános koncepciót igazolja. Ettől függetlenül mind a Harmos Ilonáról, mind pedig a Böhm Arankáról szóló fejezet rendkívül tanulságos, informatív, helyenként megrendítő. Borgos Anna követi az egyéni életutakat és a rendelkezésre álló dokumentumokat; eszébe sem jut, hogy mindenképpen a saját előzetes elképzeléseit erőltesse rá a feldolgozott anyagra. Túl azon, hogy sok tekintetben még feltérképezetlen utakon jár, munkájában ezt az intellektuális becsületességet tisztellem a legjobban.

ANGYALOSI GERGELY

Sutyák Tibor: A Freud-elv

A PSZICHOANALÍZIS MINT
LÉLEKFILOZÓFIA

*Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2008.
196 old., 2200 Ft*

Sutyák Tibor doktori disszertációjából született második könyve a pszichoanalízis és a fenomenológia határterületére kalauzol. Célként a freudi metapszichológia filozófiai szemponthú „másodlagos megmunkálását” (13. old.) tűzi ki. Sutyák olykor lazább, néhol tüntetően „outsider” stílusa, ironikus felütései, hegeli dialektikus érveléstechnikája, az új francia fenomenológia érzéki töltetű terminológiája karakteresen – egy ifjú szakács sok fűszert használó, érlelődő karakterével – fűszerezi a terítékre kerülő témát: a *Freude*, azaz az öröm elvét.

A könyv alapvető freudi *fogalmakat* vizsgál, átfogalmazva, helyenként újrafordítva, új terminológiával körülépítve. Ezek az újraolvasások hol termékenyek, hol kevésbé azok,

helyenként megmaradnak a gondolatmenet pusztá rekapitulációjánál, másutt sikerül új módon bemutatni a vizsgált problémákat, valóban alávetve őket egy fenomenológiai alapokon nyugvó másodlagos, helyenként radikális megmunkálásnak.

A fenomenológiai analízis módszere Sutyáknál olyan folyamra hasonlít, amely hordalékként kapja fel, néha felszínre dobja, majd aláveti a fogalmakat: újra és újra megforgatja őket. Ezt a benyomást erősítik a visszatérő példák (a *Patkányember* esete, és magának Sutyáknak az „elbeszélő énje”, ahogyan éppen ül és ír), az egyes szám első személyű szölamok, továbbá az olykor bő lére eresztett, szenvedélyes azonosulások a „tapasztalóval” (a szorongás, az elfojtás, az ödipális vágy átélőjével), hogy az analízis által felfedezett lelki jelenségeket a reflektáló Én számára megjelenő tapasztalatként mutassák meg. Így kétségtelenül olvasmányos, ugyanakkor kevésbé egzaktszöveget: egy tudományos-szórakoztató (*infotainment*) esszét vehet kézbe az olvasó.

A szerző fenomenológiailag átgúrt lélektani vizsgálódásának, fenomenológiai olvasónaplójának vázát és irányelvét a legfontosabb pszichoanalitikus fogalmak adják. A pszichoanalitikus és a különféle (főként Husserltől, Heideggertől, Merleau-Pontytól és Michel Henrytől kölcsönzött) fenomenológiai terminusok keveredése az egész könyvet átszövi, és anélkül, hogy összekuszálná, jótékonyan lazítja fel az analízis fogalmi hálóját.

A sutyáki újraolvasás számára a „világ”, a „feladat” és az „alkalom” fogalmi jelölők ki az értelmezés keretét. A *tudattalan* szférájának elemzése a *világtalan* szférájának elemzésébe csap át, majd – miközben egészen heideggerivé válik a nyelv – kilépünk „a világ nyitottságába” (29. old.), ahol minden, ami utunkba kerül, alkalomként adódik. „Az alkalom minden cselekedetünk kerete, feltétele, lehetősége.” (180. old.) Sutyák a könyv konklúziójában az alkalom felől olvassa újra a freudi tanokat, megalkotva az alkalom filozófiáját, amelyhez talán nem is lett volna feltétlenül szüksége a pszichoanalízisre. A túlhajtott alkalomelemzést olvasva eszünkbe juthat az a vád, amellyel oly gyakran illetik a pszichoanalízist: bármilyen és annak ellenkezője